

fenntartva ezzel a csattanó lehetőségét, ezáltal pedig olvasója érdeklődését. A befogadónak természetesen nem kell csalatkoznia, Klárka története beteljesíti a narrátor ki nem mondott ígérteit, s ha kiszámítható is poénja, mégiscsak poén: a lányok férjvadászatát „odaadó buzgalommal” segítő Horkay – beilleszkedvén a rendbe – maga veszi el a hatodik Gyurkovics lányt.

A befogadó játékos bevonásának igénye a kompozíció egészére is jellemző: az első két elbeszélés (Sárka és Ella története) bevezeti az olvasót a Gyurkovics család világába, hangsúlyozva, hogy annak két pólusához két egészen eltérő életvitel társul. Budapest a reprezentáció, a túlzó gesztusok helyszíne (ennek aranyfedezete a bácskai föld, a „dohánytermés ára”), míg a bástamási hétköznapiakat a tisztaság, a gazdálkodás jellemzi, melynek – mint az Ella történetéből kiderül – a lányok is aktív résztvevői. Az elbeszélések ezt követően is párba állíthatóak, ugyanis a harmadik (Katinka története) az ötödiket (Liza története), a negyedik (Terka története) pedig a hatodikat (Mici története) vetíti elő. A harmadik történetben Radványi ezredes lecsapja fia, Gida kezéről Katinkát, akinek ennél fogva – az elbeszélésciklus „szellemiségének” megfelelően – más feleséget kell találni, ami az ötödik elbeszélésben valóra is válik, míg Mici, akiben „mindenkor megvolt a hajlam, hogy előtte numeráló nénikéi sorrendjének a megbontásával előtérbe tolja a saját személyét”,⁹² már a negyedik történetben is markáns szerepet kap, az egyik legkarakteresebb Gyurkovics lányként „idő előtt” magára vonva az olvasó figyelmét. Kemény Margit históriája, mely – mint azt láttuk – később került be az elbeszélésciklusba, némiképp megtöri ugyan a mű – Klárka történetével kicsúcsosodó – kompozícióját, köszönhetően a hetedik elbeszélést záró (már idézett) levélbetétnek, mégsem hat idegenül a szövegben.

* * *

Az a játékos önreferencialitás tehát, melyet Tarjányi felismer Lovik és *A kertelő agár* kapcsán, ha nem is azonos módon, de megfigyelhető Herczeg és *A Gyurkovics-lányok* esetében is. Kijelenthetjük továbbá, hogy az elbeszélésciklus egésze a beavatás, a beavatódás, a rendbe illeszkedés mentén szerveződik: Horkay megosztja a narrátor-szereplővel a Gyurkovics lányok históriáját, mely alapvetően a lányok családi rendbe történő beilleszkedéséről szól, miközben ő maga is e folyamat „áldozatává” válik, míg a narrátor-szereplő, aki délvidéki útja során maga mögött hagyja kívülálló pozícióját, beavatódásával párhuzamosan olvasóit is be akarja vonni a bácskai dzsentrik világába.

⁹² Uo., 54.

Narráció és identitás összefüggései Pap Károly novelláiban

„E kor zsidója úgy érzi, otthon van e hazában, s magának is dolgozik, mikor Magyarországért dolgozik.”¹

(Komlós Aladár)

Ahhoz, hogy Pap Károly életművének eszmei – és az esetében rendkívül fontos etikai – hátterét megértsük, érdemes áttekinteni a magyarországi zsidóság századforduló korabeli helyzetét, a polgárosodás alakulását és ezekkel szorosan összefüggésben a zsidó hagyományokhoz való kapcsolódás – vagy éppen az arra való képtelenség – útjait, lehetőségeit. A történelmi szituáció felvázolása nagyban hozzájárulhat Pap Károly szövegeinek értelmezéséhez, hiszen a szerző maga is reflektál műveiben² az említett problémákra, az *Azarel/Jordán-novellák*³ és az *Azarel* című regény⁴ alapkonfliktusát a zsidó örökség átélhetőségének kérdése képezi.

„Zsidók a válaszáton”⁵

Elsőként érdemes definiálni, mit fed ez a rendkívül komplex fogalom: magyarországi zsidó. „Mikor magyarországi zsidóságról, zsidó identitásról beszélünk, akkor egyrészt a magukat ekképpen (is) megjelenítő csoportokat és intézményeket, másrészt [...] a magukat egyéni és közösségi módon zsidóként megélő, megmutató személyeket értjük rajta” – írja Kovács Éva és Vajda Júlia a magyarországi zsidókról, zsidóságról szóló munkájában.⁶ Azonban az, hogy a fogalmon adott történelmi szituációkban mit értünk, változó. Jelen definíció nem veszi számba a „külső”, társadalmi meghatározást,

¹ KOMLÓS Aladár, *Zsidók a szépirodalomban a kiegyezés után* = Uő., *Magyar–zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig. A magyar zsidóság irodalmi tevékenysége a XIX. században*, I., Múlt és Jövő, Budapest–Jeruzsálem, 1997, 262.

² Ideértve nemcsak szépirodalmi munkáit, hanem például a *Zsidó sebek és bűnök* című vitairatát is; azonban utóbbi szöveg nem képezi jelen vizsgálat tárgyát.

³ Lichtmann Tamás sorolja egy csoportba azokat a novellákat, melyeknek főszereplője Gyuri, s melyekből szerinte „szinte egy második *Azarel*-regény állítható össze.” (LICHTMANN Tamás, *Az igazságkereső Pap Károly*, Múlt és Jövő, Budapest, 2001, 30.) A főhős és családja vezetékneve nemcsak *Azarel*, hanem *Jordán* és *Jordan* változatban is előfordul, azonban a különböző nevek mögött ugyanazok a szereplők állnak. A dolgozatban vizsgált Pap-novellákra a következő kiadás alapján hivatkozom: PAP Károly, *Novellák*, I–II., Múlt és Jövő, Budapest, 1999. (*Pap Károly művei*, 4–5.)

⁴ Jelen dolgozat csak a novellákra koncentrálna, az *Azarel* című regény elemzését nem tartalmazza.

⁵ A címet Komlós Aladár azonos című esszéjéből kölcsönöztem. Az esszé megjelenési helye: KOMLÓS Aladár, *Zsidók a válaszáton* = Uő., *Magyar–zsidó szellemi történet a reformkortól a holocaustig. Bevezetés a magyar zsidó irodalomba*, II., Múlt és Jövő, Budapest–Jeruzsálem, 1997, 11–26.

⁶ KOVÁCS Éva – VAJDA Júlia, *Magyarországi zsidóság, magyar zsidóság* = Uő., *Mutatkozás. Zsidó – Identitás – Történetek*, Múlt és Jövő, Budapest, 2002, 34.

meghatározottságot: korszakonként eltérő, hogy jogilag hogyan reprezentálják a zsidókat (lásd például a zsidótörvényeket), milyen intézményi rendszert biztosítanak számukra (ha egyáltalán biztosítanak), de a „belső” önmeghatározás is alakul az időben: például rétegződik a felekezeti hovatartozás. Így tévedés lenne azt állítani, hogy létezik egy érvényes definíció. Éppen ezért csupán arra vállalkozom, hogy a zsidóság definícióit (legyenek azok külső vagy belső meghatározások – természetesen a kettő hatással van egymásra) egy olyan történelmi időszakban – 1867 és 1945 között – vizsgáljam, mely releváns Pap Károly életművét tekintve.

A kor zsidóságának életét alapvetően határozta meg a 1867-es kiegyezés, a zsidó polgári egyenjogúság dátuma, s az ezt időben szorosán követő neológ–ortodox-szakadás, majd az 1895-ös vallási emancipáció. „A rendi viszonyok polgárivá alakulása, vele együtt a zsidó emancipáció, és nem utolsósorban a nemzeti homogenizáció komoly asszimilációs kényszerrel (készítéssel és hajlandósággal) párosult”⁷ – írja Gyáni Gábor. A hazai polgárság kialakulása és a zsidó emancipáció kéz a kézben haladt. Ahogy a fejezet Komlós Aladártól kölcsönzött címe is utal rá, új helyzet teremtődött, amely egyértelműen választás elé állította a zsidóságot. Ez a válaszút idézte elő a korábban emlegetett felekezeti szakadást. Ugyancsak ezt a változást mutatja, hogy „a 19. század derekát megelőzően a zsidó kizárólagos kritériumául az izraelita felekezethez tartozás számított. Az emancipáció bekövetkeztével mindez megváltozott. Kevesen keresztelkedtek ki vagy kötöttek vegyes házasságot, ennek ellenére 1868 után a zsidó nem kizárólag csupán az izraelita felekezetű személyeket jelölte. Előfordulhatott, hogy valaki zsidó (izraelita felekezetű) családba született, gyerekként azonban kikeresztelkedett és katolikus vagy felekezeti protestáns iskolába járt (amit kikeresztelkedés nélkül is megtehetett), de még csak tudatában sem volt zsidó származása tényének.”⁸ A konvertiták nem számítottak többé különállónak, ahogy arra Konrád Miklós rámutat: „[a] zsidók és a kitért zsidók közötti társadalmi érintkezés fennmaradása új jelenségnek számított az askenázi zsidóság történetében. A zsidók modern kori szekularizációja, akkulturációja, illetve egyenjogúsítása előtt a keresztény vallásra tért zsidók vallásváltásukkal közösséget is váltottak.”⁹ Azonban azzal együtt, hogy nemcsak azt nevezték zsidónak, aki a felekezethez tartozott, hanem azt is, aki zsidó származású volt, mégis „a felekezeti státus maradt a zsidó identitás átélésének legértékesebb, mondhatni első számú forrása.”¹⁰

⁷ GYÁNI GÁBOR, *Zsidó identitáskonstrukciók a múltban* = Uő., *Nép, nemzet, zsidó*, Kalligram, Budapest, 2013, 244.

⁸ GYÁNI GÁBOR, *Identitás versus imázs. Asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság életében* = Uő., *Nép, nemzet, zsidó*, 214.

⁹ KONRÁD MIKLÓS, *Zsidóságon innen és túl*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2014, 558. A társadalmi érintkezés fennmaradása azonban nem jelentette feltétlenül azt, hogy a zsidók teljes mértékben elfogadták volna a konvertitákat: „A zsidó felekezet elhagyását többségük általánosságban elítélte, a kitérésben, ha nem is vallási vétket, de jellemtelen megfutamodást, a közösség arculcsapását látván, de sokan nem tulajdonítottak neki nagy jelentőséget. Keresztény vallásra tért családtagjaikat egyesek kitagadták családjuk köréből, vagy legalább örökségükből, mások különösebb megrázkódtatás nélkül, közömbösen, vagy akár megértően fogadták, amikor éppen nem támogatták.” Uo., 585.

¹⁰ GYÁNI, *Identitás versus imázs*, 220.

Változás állt be a mindennapi életben is: meg kellett szokni az „új világot”, az elszigetelődés helyett a közeledést a többségi társadalomhoz. Korábban a zsidók életének minden területére kiterjedő szabályrendszer egyértelműen kijelölte a határt – ezt a határt „sokszor a gettó falának fizikai valósága jelentette, és minden esetben a nem zsidó környezettől való különválás, ami nemcsak a vallás, hanem a jog, a nyelv, az oktatás és a kultúra területére is kiterjedt, sőt magába foglalta még az étkezési szokásokat és naptárhasználatot is”.¹¹ Az új világrendben azonban „[a] vallási élet, mely előbb törvényeivel az egész zsidó életet átfogta, úgyszólván nem hagyva benne profán területet, most pusztán istentiszteletté zsugorodik” – írja Komlós Aladár.¹² Az önmeghatározás, az identifikáció különösen nehéz volt az adott történelmi időszak átmeneti jellege miatt: „a korábbi etnikai-vallási gettó-közösség már nem valóságos, az új szerves nemzetközösség még-nem-valóságos”,¹³ vagy másképpen: „[a]z emancipáció problémája abban állt, hogy egy régen fennálló és viszonylag szilárd rendszer alapjait ásta alá anélkül, hogy valami kézzelfoghatót állíthatott volna a helyébe.”¹⁴

A nyelv kérdése is érdemes kitérni. A „zsidó irodalomról” beszélve fontos lesz, hogy a honi zsidóság nyelve – a többséget tekintve – a magyar, nem pedig a jiddis,¹⁵ alkotásaik – a szűken vett héber nyelvű felekezeti irodalomtól eltekintve – szintén magyar nyelven születnek, ebben az értelemben sikeresen ment végbe az asszimiláció. Az asszimiláció a modernkori zsidóság történetével foglalkozó tudományos munkákban kulcsszó, azonban a zsidóságot egyértelműen összekötni az asszimilációval és a polgárosodással erős sarkítás, hiszen a hazai zsidóságnak nem az asszimiláció volt az egyetlen útja/választása a korban, a helyzet ennél sokkal bonyolultabb.¹⁶ Ezzel összefüggésben a zsidó polgárosodásról elmondhatjuk, hogy a történelmi Magyarországon élő zsidó népességnek nagyjából a felét az 1910-es években az ortodox közösségek alkották, „akik kevés vagy semmi jelét nem mutatták a polgárosodásnak, a gazdasági és szellemi innovációnak”¹⁷. Továbbá a polgárosodás nemcsak a zsidókat érintette, hanem számos más csoportot is, például a magyarországi németeket. Az a kijelentés, miszerint a zsidóság műveltségi tőkéje, gazdasági kvalitásai és egyéb tulajdonságai miatt „alkalmasabb” volt a polgárosodásra, mint a magyar társadalom többi rétege, a zsidó imázs fogalma felől közelít, nem pedig az identitás fogalma felől.¹⁸

¹¹ NICHOLAS DE LANGE, *Zsidó identitás*, ford. LUKÁCS ILONA, *Múlt és Jövő* 1990/3., 13.

¹² KOMLÓS ALADÁR, *A fénykor küszöbén* = Uő., *Magyar–zsidó szellemi történet*, I., 274.

¹³ ALEXA KÁROLY GOLDZIHER KÁROLY MONOGRÁFUSÁT, SIMON RÓBERTET IDEZI. ALEXA KÁROLY, *A magyar zsidó családregény. Regénytriptichon – műfaj történeti adalék a polgárosodás történetéhez: Kóbor Tamás, Pap Károly, Nádas Péter*, Kortárs 2003/8., 72.

¹⁴ BORONKAI SZABOLCS, *Asszimiláció és disszimiláció a 19. századi Sopronban* = *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19–20. században. Tanulmányok*, szerk. EGRY GÁBOR – FEITL ISTVÁN, Napvilág, Budapest, 2005, 43.

¹⁵ 1918 előtt beszélhetünk nagyobb ortodox közösségekről, melyek a történelmi Magyarország periferiáján éltek és a jiddis nyelvet használták.

¹⁶ Lásd erről GYÁNI GÁBOR, *Asszimiláció és diszkrimináció a magyar zsidóság életében* = Uő., *Nép, nemzet, zsidó*, 215.

¹⁷ KARÁDY VIKTOR megállapítása Gyáni tolmácsolásában: GYÁNI GÁBOR, *Polgárosodás mint zsidó identitás*, BUKSZ 1997/3., 269.

¹⁸ Lásd Szekfű Gyula gondolatait Gyáni összefoglalásában: „A Budapest jelenség-gyökere, vélte, közvetlenül az itt nagy számban élő, a város, valamint a honi politikai és szellemi liberális közgondolkodás

Negligálja továbbá az előbb említett ortodox felekezethez tartozó zsidókat, illetve nem veszi figyelembe, hogy a „hagyományos zsidó társadalom, benne a kamarai és nemesi áruterelés forgalmazóival és bankáraival, maga is jobbára feudális vagy kvázi feudális formák között élt.”¹⁹

Identitásstratégiák a korban

Az asszimiláns és ortodox közösségek/egyének életútjának, lehetőségeinek bemutatását azért tartom fontosnak, mert a Pap Károly-i oeuvre-ben kiemelt szerepet kapnak a két csoport reprezentánsai, erről a későbbiekben szövegelemzések révén is megbizonyosodhatunk. Az Azarel/Jordán-novellákban szereplő Jeremia apó figurája híven reprezentálja a disszimiláns, ortodox identitásstratégiát; az apa és az anya a neológia világából érkeznek, gyerekeikkel együtt egy polgárosodott család képét festi meg róluk a narrátor. Az asszimiláns identitásstratégia egyes mintázatait is megfigyelhetjük viselkedésükben, de csak azzal a kitételrel, hogy zsidóságuk és az ehhez kapcsolódó szabályrendszer továbbra is fontos marad számukra. Az anya viszonya zsidó örökségéhez egyértelműen oldottabb – ez persze az apa kiemelt vallási vezetői szerepéből is adódik, hiszen neológ rabbi, így közösségének szabályai eleve jobban kötik –, alakja pedig közeledést mutat egy nyitottabb, hibrid identitás felé. Ennek a hibrid/kettős identitásnak a legtisztább képviselője a szövegekben Azarel Gyuri – nem véletlen, hogy viszonya az édesanyjával sokkal konfliktusmentesebb, mint az apjával –, aki egyik családi mintát sem érzi elfogadhatónak, s szívesen közeledne a kereszténység felé. A zsidó identitás készen kapott sémája elleni tudatos lázadás nyilvánvalóan nem lenne hiteles a gyermek szájából, azonban a szövegek retrospektív narrációja lehetőséget ad arra, hogy a gyermek ösztönös ellenérzését teológiai szinten értelmezze a felnőtt narrátor. Az említett kettős identitás pedig nemcsak a novellaalakok, hanem Pap Károly saját énreprezentációjának is az egyik meghatározó eleme.

Annak érdekében, hogy a korabeli zsidóság helyzetéről, választásairól komplex képet kapjunk, elsőként vegyük számba az asszimiláns zsidóság identitásstratégiáját. Erre a magatartásmódra jellemző, hogy az egyén, aki ezt választja, szeretné elfogadtatni odatartozását, illetve annak szándékát a többségi társadalommal, miközben kapcsolódása a szűken vett zsidósághoz háttérbe szorul.²⁰ Különösen érdekes ebből a szempontból a névmagyarosítás kérdése. A korabeli statisztikákból kimutatható, hogy a befogadó ország nyelvének elsajátítása után az asszimiláció irányába tett lépéseknek ez volt az egyik leggyakoribb formája.²¹ Ennél radikálisabb választás

egészének életét elemül szolgáló zsidóságban, valamint az általa erősen befolyásolt szellemi és politikai elitben keresendő.” GYÁNI Gábor, *Modernitás, modernizmus és identitásválság. A fin de siècle Budapest*, Aetas 2004/1., 134.

¹⁹ GYÁNI, *Polgárosodás mint zsidó identitás*, 270.

²⁰ ERŐS Ferenc, *A (zsidó) identitás labirintusai = Élettörténet és megismerés*, szerk. LÁSZLÓ János, Scientia Humana Társaság, Budapest, 1988, 150.

²¹ GYÁNI, *Identitás versus imázs*, 220. Pap Károly is megtette ezt a lépést: Pollákról Papra változtatta nevét. A névváltoztatás motivációja mögött azonban közel sem biztos, hogy az asszimilációs törekvés állt, elképzelhető, hogy a szerző édesapjától, a soprani neológ rabbi Pollák Miksától szeretett volna jelképesen

volt a korábban már említett kitérés, ami 1896 és 1914 között közel tízezer zsidót érintett.²² Komlós Aladár így ír a korabeli asszimilánsokról: „A modern zsidó legfőbb vágya, hogy olyan legyen, mint a többi ember. Azon van, hogy zsidó volta minél felszínesebb tulajdonsággá váljon, s ne különböztesse meg őt környezetétől. Magyar akar lenni.”²³ Ennek az útja pedig a polgárosodás volt. „Az asszimiláció és a polgárosodás úgy függnek össze, hogy egymást feltételezik. Hiszen egyedül a zsidó másság (csoportpartikularitás) formális megszüntetése teheti a zsidókat nemzetállami keretek közt integrálódó modern polgári társadalom teljes értékű tagjává.”²⁴

Azzal együtt, hogy az újabb generáció egy része egyenjogú és magyar polgárnak tekinti magát, és már nincs meg benne a gettó emlékezete, saját kultúrájához, vallásához való viszonya is átalakul, kevésbé tud hozzá kapcsolódni. A fogalom eredeti (vallási és kulturális) értelmében már nem zsidók, hiszen akkulturálódtak.²⁵ Az akkulturálódás azonban nem egyenlő az asszimilációval. Az asszimilációt olyan skálaként érdemes elképzelnünk, melyen számos „állomás” van, amelyeket nagy távolság választ el egymástól.

A történelmi helyzet változásai azonban a látszólag sikeresnek tűnő identitásstratégiát is megbolygatják. Ahogy haladunk előre az időben, az asszimiláns zsidóság (is) egy traumatikus élménnyel találkozhat, ez pedig a növekvő antiszemitizmus: „A negyedik, közvetlenül a háború előtt beérő nemzedék új helyzettel találkozhat: a »boldog békeidők« asszimilációs reményei és készítményei mellett a zsidó asszimilánsokkal szembeni növekvő ellenérzések, sőt ellenségeskedések is jelen vannak.”²⁶ (A modern értelemben vett antiszemitizmus²⁷ kezdeti jelei egyébként már az 1873-as gazdasági világválságot követően megmutatkoznak, s egy évtized múlva a tiszzaeszlári perben²⁸ már egyértelműen detektálhatók.) Tehát az asszimilánsok olyan helyzetbe kerültek, hogy hiába voltak képtelenek átélni zsidóságukat, vagy választották annak negligálását, mégis ebbe a kategóriába sorolták őket. Ugyanis az asszimilálódáshoz nem volt

elszakadni. Pollák Miksa amellelt, hogy történelmi munkákat írt a magyar zsidóság életéről, a magyar irodalom bibliai vonatkozásait is vizsgálta (lásd *Arany János és a Biblia*, *Tompa Mihály és a Biblia* és *Madách Imre és a Biblia* című műveit). *Magyar Zsidó Lexikon*, szerk. UJVÁRI Péter, Budapest, 1929, 715.

²² „Ami a magyar zsidókat illeti, az áttéréseket lehet jelentéktelennek tekintetni, az 1896 és 1914 között kitért közel tízezer zsidó az 1910-ben 911 226 zsidó vallású egyénhez képest statisztikailag elenyésző. [...] Ha viszont az élet akármely területén, de különösen kulturális téren kimagasló tehetségű, a korban hírnevet szerzett és/vagy az utókor emlékezetében tovább élő zsidókat nézzük, a konvertiták listája megdöbbentően hosszú, arányuk kimagasló.” KONRÁD, *I. m.*, 587.

²³ KOMLÓS, *A fénykor küszöbén*, 274.

²⁴ GYÁNI, *Polgárosodás mint zsidó identitás*, 271–272.

²⁵ „Az asszimiláció kezdeti szakaszában megy végbe a befogadó társadalom nyelvének, kulturális kódjai alapvető elemeinek az elsajátítása, ez az, amit akkulturációnak, kulturális beolvadásnak szokás nevezni. Az akkulturáció nem szükségképpen vonja maga után a beolvadás újabb szakaszait vagy az asszimiláció folytatódását.” – írja Gyáni Gábor Milton Gordon modellje alapján. GYÁNI Gábor, *Etnicitás és akkulturáció a századfordulás Budapestén*, Regio 1995/1–2., 4.

²⁶ GYÁNI, *Zsidó identitáskonstrukciók*, 249.

²⁷ A modern értelemben vett antiszemitizmus abban különbözik az úgynevezett „tradicionális” antijudaizmustól, hogy a zsidókat faji karakterekkel látja el, származási alapon különbözteti meg őket, függetlenül a vallási kötődéstől.

²⁸ Lásd erről bővebben: KÖVÉR György, *A tiszzaeszlári dráma*, Osiris, Budapest, 2011.

elég az akkulturáció, kellett hozzá a magyar nemzetkarakter elsajátítása is, ami eleve illuzórikus elképzelésen alapult. „ott [...] ahol egy idő után nem az eredendően partikuláris polgári étosz ruházta fel szimbolikus jelentéssel a nemzet – e »képzeltbeli közösség« – fogalmát, a zsidóság egyébként kétségtelen (sőt: látványos) polgárosodása sem teremthetett »hiánytalan« polgárokat.”²⁹ Ennek a folyamatnak eredményeként az asszimiláns zsidóságban is elindult a saját zsidó identitásukhoz való kötődés, amelynek – groteszk módon – az antiszemitizmus volt a katalizátora.³⁰

Az identitásstratégia másik iránya a társadalomtól való különállás fenntartása/megteremtése, a disszimiláció. Ebbe a csoportba főként az ortodox zsidók sorolhatók, akik társadalmi elkülönülésüket, szokásrendszerüket nyíltan vállalják, s idegenségüket megtartva főként a paraszti világba tagozódtak be még a kiegyezés és a zsidó emancipáció előtt. De megemlíthetjük a csalódott asszimiláltak csoportját is, s a csoport egyik híres képviselőjeként Herzl Tivadart, aki asszimilált zsidóból lett a modern cionizmus megalapítója.

Talán a fentebb vázoltakból is kirajzolódik, hogy a „ki a zsidó?” kérdésre adható válaszok végtelenül összetettek. A következőkben egy még komplexebb identitásstratégiát vázoló fel, mely mások mellett Pap Károly esetében is meghatározó volt.

„Ellipsis, amelynek két gyűjtőpontja van”³¹

Mint említettem, megtévesztő lenne azt állítani, hogy a korabeli zsidóság egyetlen választási lehetősége az asszimiláció vagy a disszimiláció stratégiája volt. Ahogy az Komlós Aladár és Pap Károly vagy éppen Kóbor Tamás írásaiból is kiderül, egy másik változat is létezett az identitás megélésére: a történelmi, politikai változásokra reagálva a zsidó értelmiségiek egy része egyfajta hibrid, fragmentált identitást alakított ki – ehhez azonban hozzá kell tennünk, hogy ennek bázisát az asszimiláció „magyarnak neveltek” kurzusa teremti meg.³² A hibrid, fragmentált identitás alapja a kettős kötődés, ennek szemléltetéséül az imént felsorolt szerzőktől idéznék egy-egy gondolatot: „az igazság az, hogy magyar is vagyok, zsidó is vagyok” – írja Komlós Aladár.³³ „A zsidóság: vérem, szellemem, atyám ezeréves sorsa. A magyarság: fedelem, nyelvem, írásom: munkám sorsa” – mondja Pap Károly.³⁴ Kóbor Tamás pedig így fogalmaz: „Minden zsidó küzdelemben részt veszek, mint magyar ember, sem kisebb, sem nagyobb mértékben, mint azt más vallású magyar teheti.”³⁵ Az utóbb jel-

²⁹ DE LANGE, I. m., 71.

³⁰ Lásd erről Vajda Júlia és Kovács Éva szociológusok által készített életútinterjúkat zsidó származású interjúalanyokkal: KOVÁCS–VAJDA, *Mutatkozás*.

³¹ „A zsidó lélek a mértani idomok közül nem a körhöz hasonlít, amelynek egy a középpontja, hanem inkább az ellipsishez, amelynek két gyűjtőpontja van...” KOMLÓS ALADÁR, *Egy megírandó magyar-zsidó irodalomtörténet elé = Magyar-zsidó szellemtörténet*, II., 80.

³² GYÁNTI, *Identitás versus imázs*, 213.

³³ KOMLÓS, *Zsidók a választáson*, 11.

³⁴ PAP KÁROLY, *Válasz egy különítményes vallomásra = Megváltás. In memoriam Pap Károly*, szerk. Csűrös Miklós, Nap, Budapest, 2006, 133.

³⁵ KOMLÓS ALADÁR, *Beszélgések a zsidó kérdéstről: Kóbor Tamás = Uő., Magyar-zsidó szellemtörténet*, II., 328.

lemzett önmeghatározás elsősorban a városi zsidóságra volt jellemző: „1867-ben még olyan zsidók állanak a porondon, akiknek friss emlékezetében van az elnyomottság, kirekesztettség és megvetettség állapota, amelyből a törvényhozás most kiszabadította őket, 1890-ben már elhalványul s mintha visszavonhatatlanul a múltba süllyedt volna az előbbi helyzet emléke.[...] És egy új zsidó nemzedék kezd megszólalni, amely már az új helyzetben nőtt fel. Ennek számára magától értetődő, hogy egyenjogú polgár és magyar.”³⁶

Alapvető konfliktusa a kornak – nem csak Magyarországon, és nem csak a zsidó családokra jellemzően – az apák és gyermekek közötti szembenállás, amely a zsidók esetében összekapcsolható a hagyományokhoz való viszony megváltozásával. Nagyon jól megmutatkozik ez Azarel édesapjának rabbi figurájában, aki mintacsaládot kíván nevelni. A Pap Károly által megrajzolt konfliktusokban a polgári, neológ világ ütközik össze az ortodoxiával, az őszivel. Ebben a „harcban” az apával szemben, a másik oldalon a „gyapjas” zsidó nagyapa, Jeremia alakja áll.

Komlós Aladár így ír Kóbor Tamás *Ki a gettóból* című regényéről: „A múlt század hetvenes éveiben, a kapitalizálódni kezdő Budapest szegény kézműves zsidói között játszódik le [a történet]. Ezek a zsidók már nincsenek otthon a szent könyvek és a hagyományok között, csak az apa patriarchális tekintélye, az önfeláldozó szeretet, melyet a családtagok magától értetődően gyakorolnak egymás iránt és a nagy ünnepek szigorú szépsége őriz meg valamennyit a múlt fényéből.”³⁷ De azt is kifejti, hogy egyre többen vannak az új zsidó írónemzedékből, akik a mózesi tanokkal szemben a próféta tanításokat igyekeznek erősíteni, mert azok könnyebben szintetizálhatók a kereszténységgel.³⁸ Ez a kitétel egyébként Pap Károlyra is igaz lehet, aki a visszaemlékezések tanúsága szerint egy Jézus-regényen dolgozott, azonban a kéziratok nem lelhetők fel – Keresztury Dezső szerint a nyilasok pusztították el őket Pap Károly lakásán.³⁹ Mindenesetre fennmaradt művei közül a *Megszabadítottal a haláltól* című regényben, illetve a hasonló szereplőkkel dolgozó novellákban egyértelműen tetten érhető a krisztusi tanítások parafrázisa, az említett regény főhőse, Mikáél maga is krisztusi figura.

A korábban felvázolt kettős, fragmentált identitás bizonyos szempontból kétféle csoporthoz is kötődik – asszimiláns és disszimiláns, neológ és ortodox –, de el is különül tőlük. A vészidőszakban azonban mindhárom út képviselői ugyanazon megítélés alá esnek a többségi társadalom és a hatalom részéről: zsidók. Szomorú nyomon követni, hogy az antiszemitizmus zsidó imázsa hogyan szivárogo át az egyének önértelmezésébe is. Ezen a ponton érdemes megemlíteni a zsidó öngyűlölet képzetét. Theodor Lessing 1930-ban alkotta meg az ún. „Jüdische Selbsthass” (zsidó öngyűlölet) fogalmát, mely a zsidó értelmiség antiszemita hozzáállását fedi saját vallásához, identitásához.

³⁶ KOMLÓS, *Zsidók a szépirodalomban*, 279.

³⁷ KOMLÓS ALADÁR, *Vázlat egy zsidó regényről vagy egy kultúra felbomlása = Uő., Magyar-zsidó szellem-történet*, II., 90.

³⁸ KOMLÓS, *Zsidók a szépirodalomban*, 274.

³⁹ „A nagy művet, minden egyebével együtt, feldúlt lakásán pusztították el a nyilasok.” KERESZTURY DEZSŐ, *Pap Károly = Megváltás*, 317.

Az önértelmezéshez szorosan hozzákapcsolódik a nyelvi reprezentáció. A kor ugyanazokkal a kódokkal dolgozik, mint a 19. század. Ugyanazon a nyelven beszél, amely az emancipáció ellen szólalt fel, éppen ezért a frusztráció és a zavar mellett félelmet még a harmincas évek elején sem keltenek a zsidóságban az ismerősen hangzó szövegek.⁴⁰ Azonban ahogy haladt előre az idő, a nyelv kezdett megváltozni. „Az ordító hallgatásból nem lehetett nem kihallani, hogy semmi vagyok, senki, egy *féreg* akit észre se kell venni. [...] az ember végül azonosul vele, interiorizálja a megvetettséget, önmaga előtt is szüntelenül ismételteti a regét”⁴¹ – olvashatjuk egy Vajda Júlia és Kovács Éva által készített életútinterjúban. Komlós Aladár szövegeiben is végigkövethetjük ezt a folyamatot: „sikerült belőlem azt a gerinctelen, beteg *férget* csinálni, aminek asszimiláns zsidó a neve.”⁴² Ezen a ponton érdemes Franz Kafka művét, *Az átváltozást* is megemlíteni, amely szintén hasonló szimbólummal dolgozik: a főhős a külvilág reakcióinak hatására egy idő után saját magát rovarként/féregként ismeri fel. Lichtmann Tamás, *Az igazságkereső Pap Károly* című könyv szerzője egyértelmű párhuzamot vél felfedezni a két író – Pap Károly és Franz Kafka – művei között.

Hagyomány és generációk ütközése az *Azarel/Jordán-novellákban*

A következőkben a fent vázolt identitásstratégiákat és azok reprezentáns zsidó alakjait a Pap Károly-írásokban konkrét szövegelemzés keretében fogom vizsgálni. Az értelmezés tárgyául az *Azarel/Jordán-novellák* választottam, melyek véleményem szerint a szerző novellisztikájában a legerősebben reprezentálják a zsidó identitáshoz fűződő viszonyt, a hagyományok átörökíthető voltának kérdését. A vizsgált írások a következők: *Irgalom*, *A csalogány*, *Játékok*, *Tánc*, *Gyermekek*, *Vér*, *A Hold*, *Magány*, *Az utolsó játék*, *Oluska*, *Emlék*, *Forradalom a gyerekszobában*, *A Schrei*, *Egy kamasz szórakozásai*, *Nyári emlék*, *Azarel falusi estéje...*, *Családi örömök* és az *Azarel Pestre érkezik*. Ahogy arra Gintli Tibor is rámutat, a novellákban a szereplők egyezésén túl (a főszereplő gyermek, Gyuri; Jeremia nagyapó; a testvérek: Ernuskó és Oluska; Judit, az édesanya – akinek a neve, az apáival egyetemben, csak egy novellában említődik meg, és az édesapa: Ezékiel; illetve egy-két mellékszereplő: Ráhel nagyanyó; Lidi, a keresztény szolgáló; Ignác apó és Eszter nagynéni) közös a retrospektív énelbeszélés alkalmazása (kivételt képez ez alól az *Azarel Pestre érkezik* című novella), illetve a szövegek expreszionista képpalkotása.⁴³ Utóbbi egyik csúcsteljesítménye a *Vér* című novella, amely *Azarel Gyuri* felfokozott érzékelését élénk képek formájában mutatja meg: „A baromfik megszagolták társaik vérét, s rémült vad gágogással, kotkodácsolással repdestek elő börtönük mélyéről. Fejükét nyújtották, kínosan csavargatták nyakukat, üveges, fekete szemmel hangosan szívták be a halálos szagú levegőt. Sárga csőrük tátva ma-

radt, s ráspolys vékony nyelvükkel rémülten, idegesen tapogatóztak a légben, mint-ha előre akarták volna ízlelni a halált.”⁴⁴

Az apa figurája

Az apa neológ rabbi, aki kényelmesen berendezkedett a polgári életében. Neológ identitása szövegszerűen is megjelenik: „Csak akkor érezték magukat kényelmetlenül, ha eszükbe jutott a falu többi zsidósága, akiknek a szemében régóta eretnekek voltak. Valahányszor apám ezekre az óhitűekre gondolt, akikkel tele volt a felső falu, arcára árnyék borult.”⁴⁵ Az édesapa a polgári élet ethosát hordja magában: élére állítja a garast, tisztességes, szorgalmas – akárhány jelenetben látjuk, mindig vagy a szent könyvet olvassa, vagy a prédikációit írja. Tekintélye van a keresztények előtt is, nem csak a zsidók körében, éppen ezért nagyon fontos számára, hogy családjá minden szinten példamutató legyen. Az apa látszólagos polgári erényeit azonban a narrátor egyértelműen megkérdőjelezi, képmutatásnak tartja.

A lakásuk elhelyezkedése is izgalmasan mutatja be a neológ és asszimiláns zsidóság életét, mely gyökeresen eltér a gettólétől: „Az udvarunkat, ahol játszani szoktunk, magos, setét falak állták körül szigorúan. Két oldalán az udvari lakások tűzfala meredezett, másik sarkában különös szomszédság volt: az orsolyák zárdakertjének emeletes kőkerítése találkozott itten a mi zsidó templomunk belső falával”⁴⁶ A falak szimbolikusak: a család két világ határán él, ahol a kereszténység és zsidóság találkozik, azonban a fal által különállóságuk is megmarad. A közeledést az is erősíti, hogy a család szolgája, Lidi, keresztény parasztlány. Továbbá az is a nyitást szimbolizálhatja, hogy az apa neológ rabbiként mindig reverenciában és papi sapkában van, sosem kaftánban.

Az apának a főhőshöz, Gyurihoz, legkisebb fiához fűződő viszonyát – a gyerek szempontjából nézve – a ridegség határozza meg, kommunikációját a szigorúság és a magyarázat nélküli utasítások jellemzik: „Aki nem szeret tanulni, abból lesz az utacagyerek, meg a koldus – és jelentős pillantással rám nézett. – Abból lesz a tolvaj, a rabló, abból lesz minden rossz, s a szüleinek folyvást szégyenkeznie kell miatta. De akik szeretnek tanulni [...] azokból minden lehet! [...] Azokat mindenki szereti, és a szüleik sohasem szégyellik őket”.⁴⁷ Az apa és fia között az egyetlen kapcsolat a feddéses során alakul ki. De a semminél még az is jobb, ha negatív figyelmet kap Gyurka: „borús volt az [apám] arca és aggodalmas. Ez megnyugtató, és örültem, hogy ilyen sok fontos dolgunk van egymással”.⁴⁸ Az apa megfellebbezhetetlen tekintélyre tart igényt, ebben a vonatkozásban hasonlít Istenhez („Ez volt az a szó, ami ellen sohasem lehetett semmit szólni. Az Isten.”).⁴⁹ Jól mutatja az apa szerepét a családi dinamikában, hogy amikor Gyuri élete legveszélyesebb, bűnös tettet hajtja végre – vért

⁴⁰ KOVÁCS–VAJDA, *Magyarországi zsidóság*, 38.

⁴¹ Uo., 40. (Kiemelés – M. T.)

⁴² KOMLÓS, *Zsidók a választáson*, 12. (Kiemelés – M. T.)

⁴³ GINTLI TIBOR, *A hagyomány arcai. A zsidó identitás kérdései Pap Károly novelláiban = „Zsidó” identitás-képek a huszadik századi magyar irodalomban*, szerk. SCHEIN GÁBOR – SZÜCS TERI, ELTE Eötvös, Budapest, 2013, 28.

⁴⁴ PAP KÁROLY, *Vér = Uő.*, *Novellák*, I., 128–129.

⁴⁵ PAP KÁROLY, *Nyári emlék = Uő.*, *Novellák*, II., 291–292.

⁴⁶ PAP, *Vér*, 124.

⁴⁷ PAP KÁROLY, *Oluska = Uő.*, *Novellák*, II., 138.

⁴⁸ PAP KÁROLY, *Játékok = Uő.*, *Novellák*, I., 88.

⁴⁹ PAP, *Vér*, 139.

szik, mert megirigyli a keresztény fiúkat –, és beteg lesz, akárhányszor anyját hívja, akitől megértést és szeretetet remél, apja jön az ágyához. „A gyerek lázadó vagy dacos tettei elsősorban neki szólnak, őt akarják a korlátozó tekintély pozíciójából a feltétlen szeretet felé mozdítani.”⁵⁰ Ezen a ponton fontos emlékeztetni arra, hogy az apa képében hiába rajzolódik ki a neológ, polgárosodott rabbi, mégsem asszimilálódott teljesen – vallási vezetői pozíciója nem is tenné ezt lehetővé. Ahogy korábban említettük, az asszimilációt egy olyan skálaként érdemes elképzelnünk, melynek egyes fokozatait nagy távolságok választják el egymástól.⁵¹ Az apa a polgári életmód átvételében éli meg a közeledést a többségi kultúrához, azonban fontos marad számára zsidósága is: ez az ünnepekkor látszik leginkább, amelyeket köt a zsidó vallási hagyomány. Emellett a keresztény kultúrkörrel szemben egyértelműen távolságot tart, a közeledés mellett tehát az izoláció is jelen van viselkedésében. Alakjának egyik mozgatórugója a szabályokhoz való merev alkalmazkodás. Ezeknek a szabályoknak egy része a polgári identitásából adódik, de másik fontos bázisa a zsidósága: ezért tiltja meg Gyurinak, hogy a keresztény fiúkkal játsszon, s hogy vért igyon, ahogy ők.

A felnőtt Azarel önértelmezése is fenntartja az apa és fia közötti távolságot. Az egyetlen felnőttkori, a többi novellától narrációját tekintve is elütő szövegben, az *Azarel Pestre érkezik*ben felvetődik az azonosulás lehetősége, azonban ezt azonnal el is veti a főszereplő.⁵² A főhős édesapja hálóingében alszik, de nem érzi benne jól magát: „Azarel fölemeli s újra leteszi a hálóinget. Nem szívesen fogja viselni. A többi három inget sem. Azok is az apjáié voltak. Mintha most is benne volna apja: idegenkedve nézi. Csak egy apa? Ahány ing, annyi apa. [...] Hány ilyen kemény, száraz, sasorrú, asszír fej, barna szakállal, amely benövi az arcot, s hányféle nagy, de bennülő, acélszürke, bizalmatlan szem tekint ki belőle. S felette hányféle szép, de rideg homlok, tetején a kicsiny papi sapkával!”⁵³ Az idézet reflektál az identitás átörökíthetlenségére. Az előre megszabott élet, a „kész ruha” nem illik a főszereplőre. Saját identitását, hagyományhoz fűződő viszonyát neki magának kell megteremtenie. Az önazonosságnak belülről kell fakadnia. Pap Károly, amikor „irodalmi törvényszék”⁵⁴

⁵⁰ GINTLI, I. m., 33.

⁵¹ Konrád Miklós is kiemeli, hogy „egységesnek vélt dualizmus kori neológ zsidó identitásról beszélni nem lehet”. KONRÁD, I. m., 585.

⁵² Lásd erről Clara Royer elemzését: „A főhős a [családjával] lezajlott szakításról elmélkedik, csak hogy épp apja ingét hordja, ami a sikertelen férfi-hagyományozás jelképe is egyben.” CLARA ROYER, *Az apai Törvényről az anyai írásig*, Múlt és Jövő 2008/4., 86.

⁵³ PAP Károly, *Azarel Pestre érkezik* = Uő., *Novellák*, II., 329.

⁵⁴ „Külföldi példákat követve a Magyar Cionista Szövetség »irodalmi törvényszékét« rendezett Pap Károly *Azarel* című könyve fölött. Dr. Miklós Gyula mint a törvényszék elnöke ismertette a »peranyagot«, tömören és érdekesen előadta az *Azarel* tartalmát, majd felszólításra dr. Friedmann Dénes mint ügyész elmondotta vádbeszédjét. [...] Utána dr. Dénes Béla mint védő fejtegette ki álláspontjait, hivatkozva az irodalmi szempontok szuverenitására, és idézte dr. Beneschofszky budai rabbi előadását a könyvről. [...] Azután Pap Károly, mint a vádlott mű szerzője poetikus nyilatkozatot olvasott fel. [...] Pap Károly után dr. Patai József mint tanú rámutatott a könyv irodalmi értékeire, ami szerinte elsősorban döntő. [...] Sós Endre mint szakértő abból a szempontból bírálta a munkát, hogy anyagot ad a zsidóság ellenségeinek. Dr. Szinétár Ernő mint orvosszakértő a mű lélektani hátterét világította meg pszichoanalitikai szemzőgből. Epstein Ákos mint cionista tanú boncolta a művet. Az ifúság nevében pedig Weisz Farkas szólalt fel és kifejtette, hogy egy ilyen nagytehetségű zsidó írótól méltán várható komolyabb elmélyedés és tárgyismeret a zsidóság kérdéseiben. [...] dr. Miklós Gyula kihirdette, hogy az irodalmi

elé állítják *Azarel* című könyve miatt annak a vádjával, hogy a mű papellenes, s benne a szerző lekicsinyli szüleit, világosan megfogalmazza: célja az volt, hogy műve által a zsidók leássanak a lelkük mélyéig, és megtalálják a „közös-emberit”, ami túl van a társadalmi szorongáson. Miután ezt a „közös-emberit” megtalálták, akkor lesznek képesek zsidó identitásuk megélésére.⁵⁵

Jeremia apó alakja

Jeremia az ortodox „gyapjas zsidó” figurája, szöges ellentéte az apának, már csak megjelenését tekintve is: „Fekete bozontoságából mindjárt előtűntek vastag, sápadt ajkai, sárga, nagy fogai és bőre, amit még szakálla meghagyott, szürkén megráncosodott. Most már görbe orra zúzottságát is megláttam, s füleit hiába kerestem rengeteg szakállá közt.”⁵⁶

Alakja a bolygó zsidóét idézi, kaftános, hajlott hátú, görbe orrú – tökéletesen rímél a zsidó sztereotípiákra. Két novella szövegében jelenik meg alakja: az *Irgalom* címűben, és átvitt formában *A Schreiben*ben. A nagyapa a zsidó örökség ősi vonalát képviseli, a keleti hagyományt, amely más, idegen Azarel számára. A neológ zsidók alakjával szemben az ortodox zsidó mintha a közeledés helyett inkább a különállást testesítené meg. Nem veti le hagyományait; axiómái, életének sarokpontjai ugyanazok maradnak, mint a gettótétben. Identitása is megmarad: ennek fontos jelölője a ruha, a tincs és a szakáll. Nem alkalmazkodik az új világhoz, a tan tölti ki életét.

Az *Irgalom* című novellában a nagyapa egyértelműen viszolygást vált ki Gyurkából. Elsősorban az okozza a traumát a gyermeknek, hogy ez az ijesztő, csúnya figura az ő nagyapja. Ahogy apja fogalmaz: „őbenne is aludtál egyet”.⁵⁷ Saját identitásának keretei közé nem illeszthető be a tudat, hogy a savanyú szagú öreg a rokona, összeköti őket a vérség. A nagyapa a távolságot egy pénzérme ajándékozásával szeretné feloldani⁵⁸ – ismét egy sztereotípiába ütközünk –, azonban Gyuri nem hajlandó azt elfogadni. A nagyapa idegenségéhez az is nagy mértékben hozzájárul, hogy héber nyelven beszél – Gyuri a hétköznapiokon ezt a nyelvet nem hallhatta, számára a héber egyértelműen a szertartás és az ima nyelve. A nyelvhasználat ünnepélyessége ezzel eltűnik:

törvényszék elhalasztja a döntést arra az időre, amikor az *Azarel* további kötetei is megjelennek.” *Irodalmi törvényszék Pap Károly Azarel című regénye fölött. Az irodalmi törvényszéki tárgyalásról szóló beszámoló* = *Megváltás*, 147–150.

⁵⁵ [E]zzel a kegyetlenséggel tudtam elérni azt, amit akartam, hogy könyvem lehasson a zsidó léleknek abba a mélységébe, amely túl van minden gazdasági szorongáson és túl minden társadalmi szorongáson: oda, ahol a közös-örök emberi lakik, függetlenül minden születéstől és a kor áramlataitól [...] ismerem az őszintén önmagára ismerő zsidó lelket is, aki nem menekül és nem hazudik és nem zárkózik be minden fájdalom ellenére sem” Uo., 148–149.

⁵⁶ PAP Károly, *Irgalom* = Uő., *Novellák*, I., 30.

⁵⁷ Uo., 35.

⁵⁸ „Nagyapám ekkor kiment, s egy kis bőröndöt hozott be a szomszéd szobából. Ez éppen olyan csúnya volt, mint ő maga. Csúnya és fekete. Sokáig motozott benne nagy, fekete, szőrös kezével, aztán ümmögve két krajcárt vett ki belőle, s feltartotta: – No! – mondta, s most mintha még szúrósabban és aggodalmasabban bámult volna rám. – Még mindig olyan csúnya vagyok? A krajcár kellett volna, nagyon szeretem a nyaláncságot, s hogy most meg kellett tagadnom magamtól a sok édességet, az még haragosabbá tett. – A pénzed se kell! – mondtam. – Az is olyan csúnya, mint te magad!” Uo., 33.

„Ezek idáig valami méltóságosat jelentettek számomra: atyámat ünnepi fekete se-lyemreverendában a magas szószeiken, felette a templom csillagos boltozatát, alant az ájtatos néma sokaságot; az én egész gyermeki ámulásomat és a büszkeségemet”.⁵⁹ A nagypapa ráadásul Gyurit is zsidó néven szólítja meg: „Jehudácska”, amit a fiú identitásának megkérdőjelezéseként fog fel: „Anyám kis egyetlenemnek, apám Gyurká-
nak szokott szólítani, Jehuda nevémet, melyet a zsidóságban kaptam, még soha sem hallottam”.⁶⁰ Nagypapa iránt érzett idegenségét csak növeli, hogy az a valaki, akit most ismert meg, nem Gyurkáknak szólítja, hanem azon a néven, ami a nagypapa identitásából, hagyományából következik, amely hagyományba a vérségi viszony révén Gyurka is bekapcsolódik, s ez ellen nem tehet semmit. Ennek az érzésnek a tudatos értelmezése az ösztönös viszolygáson túl nyilvánvalóan hiteltelen lenne egy gyermek szemszögéből. Azonban, ahogy arra ki fogunk térni, a novellák elbeszéléstechnikáját az jellemzi, hogy a szövegek elbeszélője olyan felnőtt narrátor, aki a visszaemlékezés során újra átéli a gyermekkori élményeit – így tud két perspektíva is hitelesen megjelenni a szövegben.

Említettük, hogy *A Schrei* című szövegben is felbukkan egy, a Jeremia apó alakjá-hoz kísértetiesen hasonló figura, a lengyel koldus zsidó alakja. „Schreinek eszébe jut s azt hiszi, hogy jó lesz, ha a Jordan épp olyan szennyes, öreg kaftánban járna, mint ő, s mellig érő tincsekkel, és hha! ilyen csámpásan, a zsebkendőt meg a nyakába kösse szombaton, s úgy fújja belé a bibircsókos orrát, és a szeme véres legyen, s a szája pállott, s ha rájön, hát vakarózzék?”⁶¹ – mondja az anya, jelezve családjá különállását az ortodox zsidóktól. Nevetség tárgyává teszi Schreit, azonban amikor Gyurka kéri, hogy ismét imitálja a figurát, megbánja tettét, mert szembesül saját örökségével, mely az ő identitásának is a részét képezi. Gyurka, mivel itt az előző novellától eltérően nincs vérségi kapcsolata a figurával, meg tud maradni a gúnyolódásnál, érzelmileg nem vonódik be, identitása nem sérül. Egészen addig a pontig, amíg a szülei, hogy megleckéztessék, úgy tesznek, mintha Schrei magával akarná vinni őt. Azt szeretnék elérni, hogy Gyuri megtanulja, vannak, akik a zsidókat bántják, az olyan zsidókat, mint a koldus Schrei – s átvitt értelemben őket is, hiszen hiába neológ zsidók, örök-ségükhöz hozzátartozik Schrei, még ha egyszerűbb is lenne nevetni rajta: „No me-gyünk már – fordult hozzám búskomoran és ravaszul [Schrei].[...] Hová? – kérdez-tem balsejtelemmel. – Hát bizony, mondta apám nagyon komolyan –, oda, ahonnét a Schrei jött. Ahol bántják a zsidókat. Te nem hiszed és csak mindig nevedsz rajta, hát el kell menned Schrei bácsival!”⁶²

Az anya figurája

Az anya figurája kitüntetett szerepet kap Pap Károly életművében. Egyértelműen a szeretet letéteményese, a szeretet pedig Pap Károly műveinek egyik legfontosabb

⁵⁹ Uo., 31.

⁶⁰ Uo., 30.

⁶¹ PAP Károly, *A Schrei = Uő., Novellák, II.*, 165.

⁶² Uo., 169.

maximája. A vele kapcsolatos, visszatérő szavak: bizalmasság, cinkosság, mosolygás. Az anya mintha játszópajtása, társa lenne Gyurkáknak. Legeminensebben ez a *Tánc* című szövegben jelenik meg, ahol a lépcsőházban együtt engedik át magukat a játéknak, olyannyira, hogy magyar csárdást járnak (a választás szintén lehet szimbolikus: a csárdás kívül esik a zsidó kultúrkörön, és a magyar kultúrkörbe kapcsolja be őket).⁶³ A dinamika akkor változik meg, amikor megjelenik az apa, a két lábon járó szabály és tiltás: „az udvar felől atyám jelent meg. Fekete reverendája hullámzott körülem. Anyám pirosan, zavartan engedte el a kezemet. Úgy tett, mintha a feje fájna. Atyám nem szólt előttem, de én láttam, mennyire nem tetszik neki anyám, s meg is kérdeztem tőle: – Apa, mért nem szabad? – Itt nem illik – mondta –, ő már nem olyan kicsiny.”⁶⁴

A bizalmas kapcsolathoz a gyermek részéről a kisajátítás is hozzátartozik, általában azokban a szituációkban jelenik meg ez leginkább, amikor Gyurinak osztoznia kellene anyja szeretetén. Követeli tőle, hogy mondja meg testvéreinek, hogy jobban szereti náluk, és nem kellene neki.⁶⁵ Az anya egy ideig bele is megy a játékba, amikor kettesben vannak, megvallja Gyurinak, hogy tényleg őt szereti a legjobban. De amikor az egész család előtt kellene vállalnia a dolgot, nem teszi meg, ezzel csalódást keltve a kisfiúban. Az idézett *Tánc* című novellában végül az anya az apát választja, hiszen annak negatív reakciója után soha többet nem táncol a gyerekekkel. Jól összefoglalja a helyzetet Vihar Béla, aki így fogalmaz: „Pap Károly életműve tulajdonképpen az apa ellen lávázó indulattal telített fiúi lázadás, marcangoló harc a lépcsőházban táncoló kicsiny és törekeny anyáért.”⁶⁶

Gyurka édesanyjára hasonlít, külsejében és játékoságában egyaránt. Az *Irgalom* című novellában az anya szeretete bírja rá arra, hogy megcsókolja Jeremia apót. Tanul-ságosak számunkra azok a szöveghelyek, melyekben a szeretett lény identitása teljesen feloldódni látszik a hagyományban, átveszi annak arcát, így átalakul, idegenné lesz. Ilyen az imaszertartás, amelyet az *Emlék* című novella fest meg rendkívül expresszív-ven: „Egyre feljebb emelte hangját, amitől a gyertyalángok furcsa, ideges táncot jártak. Két kicsiny kezét szoros ujjakkal a gyertyatartók elé fektette, mint ahogy a keleti szobrokon látni. Eleintén még meg-megremegtek ujjai, de ahogy folyt szájáról a sok titokzatos szó: egyre mozdulatlanabb lett. Egész testével imádkozott, megszűnt haj-lékony lenni, mereven, erősen tapadt a székéhez, mintha ezzel akarta volna mutatni erősebb ragaszkodását ahhoz az Istenhez, aki hite szerint legszívesebben a zsidók nyelvét hallgatta”.⁶⁷ Ahogy véget ér a rítus, az anya arca visszaváltozik az ismert, bi-zalmas arccá. Az idézetből kitűnik, hogy ezekben a szövegekben a hagyomány pusztá átvétele elveszi annak emberközelségét, emberségét. Aki belép a hagyományba, an-nak átgondolása, reflektálttá tévése nélkül, szobormerev lesz. Azt a maszkot veszi fel, amelyet készen adnak neki. Ez a maszk azonban – hasonlóan a korábban már elemzett *Azarel Pestre érkezik* című novellában az inghez – sosem lesz a sajátja. Amint

⁶³ „»[P]ogány« csárdás”: CLARA ROYER, *Az átváltozás Pap Károly műveiben, avagy az írás mint harc az áldá-sért = „Zsidó” identitásképek*, 43.

⁶⁴ PAP Károly, *Tánc = Uő., Novellák, I.*, 108.

⁶⁵ Lásd a *Játékok* című novellát: PAP, *Játékok*, 86–100.

⁶⁶ VIHAR Béla, *Pap Károly útja, Múlt és Jövő 2017/2.*, 41–42.

⁶⁷ PAP Károly, *Emlék = Uő., Novellák, II.*, 144.

az anya arcán a feszült koncentráció helyére visszatér a játékoság, ismét ismerős és szeretetteljes lesz, Gyurka pedig újra kapcsolódni tud hozzá. Az anyához való kitüntetett viszonyt egyébként az is jól jelzi, hogy ő az egyetlen figura, akihez humoros szöveg kötődik az *Azarel/Jordán*-novellák közül, a *Családi öröm*.

Azarel/Jordán Gyuri

A novellák főszereplőjét, Azarel Gyurit hagytam a szereplők bemutatásának végére. A karakter a legtöbb szövegben kisgyermek, egy novella dolgozza fel kamaszkorát (*Egy kamasz szórakozásai*), és a már többször emlegetett *Azarel Pestre érkezik* című elbeszélésben jelenik meg egyedül felnőttként.

A gyermek perspektívájának érvényesítése sok szempontból szerencsés választás, ahogy arra Gintli Tibor rámutat: „A gyermeket a családi szokások és hagyományok kapcsolják be a társadalom és a kultúra szimbolikus rendjébe. A szocializáló olyan előírások megismerését és betartását követeli meg tőle, melyek korlátozzák szabadságát. E hagyományok valódi jelentőségének belátásához ugyanakkor még nem rendelkezik kellő ismerettel és kellő absztrakciós készséggel.”⁶⁸ Ugyanakkor egyfajta ösztönös, belső lázadást is ki lehet fejteni a gyermek perspektívájából, melynek kiindulópontja, hogy olyan elvárásokat támasztanak vele szemben, amelyeket egyrészt nem ismer, másrészt nem is magyarázzák el neki, hogy miért kellene azokat teljesítenie.

A gyermeki nézőpont megmutathatja továbbá annak folyamatát, hogy az identitás hogyan alakul ki egy ember életében. „A csecsemő, s később a gyermek, majd a serdülő nem felkínált mintákból, modellekből választ. Környezetével kapcsolatba lépve megtapasztalja önmagát, emlékezete segítségével maga alakítja identitását. [...] [A] gyermek a családban és a tágabb környezetben neki felmutatott mintákkal kerül szembe: egyesekkel rokonszenvez, másokat elutasít, s saját készségeire, tapasztalataira figyelemmel olyan belső eltökéltségre jut, amely által a kapcsolatban s azon túl is önmagára talál. Szülő és gyerek ilyenén összjátékának alapja az érdek nélküli odafordulás a Másik felé, mely így egyik részről sem tárgyiasult ösztön-kielégítés, hanem a szeretet ősfomája. Ráhangolódás, nem pedig konkrét azonosulás” – írja Vajda Júlia és Kovács Éva.⁶⁹ Ez az odafordulás abban a családi környezetben, melyet Pap Károly az *Azarel/Jordán*-novellákban megrajzol, egyáltalán nem jellemző. Az elvárás a kérdés és magyarázat nélküli teljes azonosulás. Az egyetlen, aki Gyurit annak ellenére szeretni tudja, hogy nem „jó” gyerek, nem felel meg a szabályoknak, a rokonlelkű édesanya, akit a családi dinamikában azonban elnyom a tekintélyt képviselő édesapa. Nem beszélve arról, hogy az anyának is számos elvárásnak kell megfelelnie. Ez jól megmutatkozik például az ünnepeken, amikor színes ruháit le kell cserélnie fekete-tére, dús kontyát pedig kendő alá kell rejtenie. Az igény, hogy megfeleljen ezeknek az elvárásoknak, a gyerek nézőpontjából tekintve erősebb, mint az anya iránta való szeretete.

⁶⁸ GINTLI, I. m., 29.

⁶⁹ KOVÁCS ÉVA – VAJDA JÚLIA, *Elbeszélés, identitás és értelmezés = Közelítések az élettörténetek kutatásához*, szerk. BERNÁTH Krisztina – BÖGRE Zsuzsanna, Partium, Nagyvárad, 2009, 201–202.

Gyuri személyiségében azonban az anyától eltérően benne van a lázadás kényszere és saját kiválasztottságának tudata, melyet Lichtmann Tamás egyenesen transzcendens önzésnek nevez.⁷⁰ Szeretethétsége nem tűr visszautasítást és osztozást. Az említett tulajdonságok mellett másik fontos jellegzetessége az igazság végletekig menő kimondása, ennek szemléltetéséül álljon itt a Jeremia apóval folytatott egyik párbeszéd: „az arcod is, a szemed is, a szájad is, nagyon csúnya vagy! – Hmm... – mondta, s bámult rám nagy, komor fekete szemével. – Aztán szabad ilyet mondani? Egy unokának? A nagyapjához? Még ha így is van: szabad? – Ha így van, akkor szabad – feleltem”⁷¹ A szabadság, a saját döntés megélése mindennél fontosabb a gyermeknek. Nem érti meg, miért nem lehet neki is rongyokban járni, vért inni, mint a keresztény fiúknak. Irigylitőlük, hogy megtehetik azt, amit neki megtiltottak. Nem érti, miért nem lehet játszani az anyával a lépcsőházban, madarat⁷² fogni, miért kell csókot adnia a nagyapjának, ha nem akar. Éppen ezért minden olyan határhelyzetet kihasznál, amikor megélheti ezt a bizonyos szabadságot. Iszik a tó koszos vizéből, és beteg lesz.⁷³ A történet párja a már emlegetett vérivás a *Vér* című szövegben – utóbbi novella azért is fontos, mert Gyuri egy vallási tabut szeg meg, mellyel kapcsolatban szülei számtalanszor ijesztgették: ha iszik a vérből, eljönnek érte a démonok. És valóban, miután megtörtént a tabutörés, a gyermek beteg lesz, lázalmok gyöttrik, melyek tökéletesen rímelenek azokra a történetekre, amelyeket szüleitől hallott. Ha szimbolikusan értelmezzük a novellát, akkor a vérivás lázadó gesztusa közeledés egy másik kultúrkörhöz,⁷⁴ és egyben a saját kultúrkör megtagadása, ami azonban lelkiismeret-furdalással jár, a gyermeket vallásának, kultúrájának démonai kísértik miatta. A lázalmokban Gyuri öntudatlanul átélheti azt, amivel a felnőtt narrátor már tisztában van: a szabadság megélése, ha önmeztaggadással jár együtt, az én felszámolásához vezet. A felnőtt narratori perspektíva a szabadság fogalmát így tudja relativizálni: nem a teljes elszakadást, hanem a hagyomány újraértelmezését szeretné elérni, a közeledést a másikhoz saját maga megtagadása helyett – ezzel egyfajta hibrid identitást képviselve.

Visszatérve Gyuri negatív tetteire, folytathatjuk a felsorolást: megüti édesanyját, összerombolja játékait,⁷⁵ meghúzza a nyomorék kislány haját,⁷⁶ tetvesnek nevezi Schrei urat.⁷⁷ Nincs meg benne a szociális normák betartásának kényszere, ami különösen nagy kontrasztot képez polgári, józan apjával, a rabbival szemben. Ez a szabadság nagyon sok esetben összefügg a hatalom akarásával is, mely részben kiválasztottságának tudatából fakad: „[a] szemlélődés könnyed, légies öröme mindjárt kíváncsisággá, az pedig a birtoklás durva, érzéki izgalmává változott bennem, s így űzött a kis patak körül fel-alá, megfogni a kis úszó állatokat”⁷⁸ Vagy *A csalógalány* című szövegben: „Szememet

⁷⁰ LICHTMANN, *Az igazságkereső Pap Károly*, 78.

⁷¹ PAP, *Irgalom*, 32.

⁷² A szabadság egyértelmű jelképe, melyről Lichtmann Tamás hosszabban is értekezik: LICHTMANN Tamás, *Franz Kafka és Pap Károly*, Forrás 1986/10., 33–44.

⁷³ Lásd *Az utolsó játék* című novellát. PAP Károly, *Az utolsó játék = Uő., Novellák*, II., 133–137.

⁷⁴ GINTLI, I. m., 35.

⁷⁵ Lásd a *Játékok* című novellát: PAP, *Játékok*, 86–100.

⁷⁶ Lásd a *Gyermekek* című novellát. PAP Károly, *Gyermekek = Uő., Novellák*, I., 115–118.

⁷⁷ Lásd a *Schrei* című novellát: PAP, *A Schrei*, 162–170.

⁷⁸ PAP Károly, *Magány = Uő., Novellák*, I., 145–146.

erőltettem, hogy lássam a kis csodálatosat, csak úgy lángoltam, és készültem, hogy rádobjam az újságot, s elfogjam őt magamnak, csak az enyém legyen!”⁷⁹

Ahogy családjá és környezete nem tudja elfogadni Gyuri másságát, úgy ő sem tudja az ő különbözőségüket beilleszteni saját világképebe. Szabálykövetésüket képmutatásnak tartja. De nem csak saját neológ családjával szemben vannak ellenérzései: ahogy az apja idegen számára, úgy az ortodox nagypapa is. Nem tud hozzá kapcsolódni. A kétfajta örökség közül egyik sem komfortos számára, mert mintha mindkettő arról szólna, hogy megfosztja „önmagaságától”. A megoldás mintha a megengedésben, és ezzel szorososan összefonódva, a szeretetben gyökerezne. Az anya figurája, aki egyszerre van benne a zsidó hagyományban, és egyszerre a szeretet egyetemes képviselője a szövegekben, közel tud férközni Gyurihoz (lásd az *Irgalom* című novellát, ahol az anya veszi rá őt, hogy megcsókolja nagypapját). Az a zsidó örökség azonban, amit a férfialakok képviselnek a szövegekben, számára nem folytatható változatlan formában, mert túlságosan normatív, előíró jellegű. Gyuri figurája minden akarnokságával és gonosznak bélyegzett viselkedésével együtt olyan identitást állít elénk, amely meg meri kérdőjelezni saját hagyományait, igyekszik megélni saját szabadságát, és ezzel együtt képes közeledni egy másik kultúrához. Testvérei, akik szintén gyerekként jelennek meg a novellákban, ellenpontot képeznek viselkedésével szemben: az előre kijelölt utat választják: a feltétlen azonosulást, elsősorban az apával, és nem az anyával (lásd az *Oluska* című novellát).

Gyuri elszigeteltsége legerősebben a *Magány* című novellában rajzolódik ki. „A távolság mögött, amely a tincses és pendelyes gyermekektől egyaránt elválasztott, ugyanaz a vágy bújt el: a dicsőség s egyben birtoklás vágya. Nem tudtam a varázsszót, amelynek a segítségével úgy a tincseket, mind a pendelyeseket egyszeriben meghódíthattam s összecsődíthettem volna a magam csodálására.”⁸⁰ A kiválasztottság korábban említett transzcendens tudata sok esetben már-már az isteni pozíció megkísértését implikálja, találhatunk olyan szöveghelyet is, ahol ez explicitté válik: „ha nem volt szemük, hogy bámulhattak volna, nyelvük, hogy dicsérhettek volna, úgy, ahogy a templomban olvastam Jahvéről: Téged dicsóít a víz és a felhő...”⁸¹ A fentebb vázolt identitásához tehát az is hozzátartozik, hogy Gyuri tetteinek egyik mozgatórugója a birtoklás vágya, s annak a tudata, hogy joga van mindenhez, amihez kedve tartja. A narrátori szöveg azonban ezt a birtoklásvágyat egyértelműen önzésként azonosítja. Felismeri, hogy a szeretet, amit a gyermek követel, egyirányú.

Narráció, időkezelés, nyelv

A következőkben igyekszem a narrációt is szemügyre venni a korábbiak fényében. Ha tüzetesebben megvizsgáljuk a szövegeket, kitűnik, hogy az egyetlen kivétellel⁸² múlt időben elbeszélte novellák esetében retrospektív énelbeszélésről van szó, ahol

⁷⁹ PAP Károly, *A csalogány* = Uő., *Novellák*, I., 55.

⁸⁰ PAP, *Magány*, 147.

⁸¹ Uő.

⁸² Az *Azarel falusi estéje...* című novella jelen idejű elbeszélés.

a „felnőtt narrátor adja elő a gyermekkorú szereplő által átélt eseményeket. [...] Bár az elbeszélés az egykori élmény átélő felidézését, az egykori nézőpont felelevenítését látszik előnyben részesíteni, a narrátor és a szereplő perspektívája mégsem azonosítható egymással.”⁸³ A visszaemlékező, jelenbeli én rakja rá a gyermekkorú eseményekre a teológiai értelmezés rétegét. A fiú gyerekes lázadása a szülei ellen így lesz szimbolikus lázadás a zsidó hagyomány Azarelre erőltetett útjai ellen. Ez a felnőttkori reflexió leginkább akkor érhető tetten, amikor a narrátor nem gyermekként megszerzett tudása vagy felnőtt perspektívája bukik ki a látszólag a gyermek nézőpontjából elbeszélte sorok mögül: „Megdöbbenésem fényénél *most is* jól látom anyám szobáját, ahol *akkor* a pamlagon feküdtem.”⁸⁴ De ide tartoznak azok a jelenetek is, melyek a héber nyelvre reflektálnak, amelynek a gyermek még nincs teljes birtokában, csak a felnőtt – ez többször szövegszerűen is kiderül: „És az Isten? Ő is zsidó? Apám kicsit hallgatott, majd szakállához nyúlt. – Ő az ige – mondta. De ezt már zsidóul mondta, s én ezt még kevésbé értettem, mint azt, hogy ezután is minden úgy lesz, ahogy van...”⁸⁵ A címadásban is tetten érhető a felnőtt, visszatekintő perspektíva: ilyen az *Emlék* cím is, mely eleve implikálja a retrospekciót, de az *Irgalom* kifejezés is, mely komplexitásával, teológiai értelmezésével nyilvánvalóan túlmutat a gyermekperspektíván.

Mindent összevetve tehát „[s]zó sincs róla [...], hogy a gyermek olyan absztrakt kategóriák ellen lázadna, mint a vallási tradíció vagy a hagyomány által szentesített életforma. Ellenérzései az őt körülvevő személyek magatartására, illetve vele szemben támasztott elvárásaira vonatkoznak, s ezekben az önkéntelen reakciókban csak a visszatekintő elbeszélés ismer fel jelképes tartalmakat.”⁸⁶ Így lesz egyértelművé a szövegekből, hogy a kétféle örökség – a neológ és az ortodox, Ezékiel és Jeremiásé – közül egyik sem átadható, átruházható. A hagyomány kritikátlan átvétele, az ortodoxia merevsége és a polgári lét szabályrendszere nem adja meg az alapot Gyurinak saját identitásának megszilárdításához. Ha a hagyomány nem hajlandó párbeszédbe lépni az egyénnel, akkor csak elszigeteli azt. A középutat az anya biztosítja, a kulcs az ő kezében van. Talán közhelyesen hangozhat, de ez a kulcs a szeretet ereje. A szeretet maximája pedig a gyermek ösztönszintjén és teológiai síkon is értelmezhető. Utóbbiról szólva Pap Károly a szeretetelvűség révén a krisztusi eszmét olvasztja össze a zsidó hagyománnyal, ennek előzménye a szerző másik nagy novellacsoportjában mutatkozik meg leginkább, melyek főhőse a *Megszabadítottál a haláltól* című regény főszereplője, Mikáél vagy neki valamilyen alakváltozata.⁸⁷

Felvetődik a kérdés, hogyan viszonyul a felnőtt narrátor a gyermekhez, tetten érhető-e a szövegekben valamiféle reflexió részéről a gyermek viselkedésére, gondolatvilágára vonatkozóan? A retrospektív énelbeszélés során az elbeszélő beleélő tendenciával mondja el a történetet, az érzelmi érintettség miatt gyakorta azonosulni

⁸³ GINTLI, I. m., 28.

⁸⁴ PAP, *Irgalom*, 29. (Kiemelések – M. T.)

⁸⁵ PAP, *Vér*, 139.

⁸⁶ GINTLI, I. m., 29.

⁸⁷ Lásd például a *Jesuka*, a *Feltámadás* és az *Üzenet* című szövegeket.

látszik a gyermek perspektívájával – természetesen azzal a kitételrel, hogy énelbeszélés esetén az elbeszélő és az elbeszélte én között sohasem tehetünk egyenlőségelet –, azonban bizonyos szöveghelyeken a kettőjük közötti távolság láthatóvá válik. A narrátori reflexiók elsősorban a gyermek önzésére, egyoldalú elvárásaira mutatnak rá. Képmutatását, viselkedésének reflektálatlan voltát emelik ki: „Miután jó étvágyat kívántam mindnyájuknak, hangos »kezét csókolom«-mal néném elé járultam. A kézcsók éppoly közömbös volt számomra, mint az étvágyuk, s mindezt, így, ahogy volt, természetesen találtam; eszem ágában sem volt gondolkozni a különbségen érzéseim, beszédem s cselekedetem közt, mint ahogy ezen máskor se gondolkoztam. Alfréd bácsihoz érve, a második »kezét csókolom«-ot már kissé nehezebben mondtam ki, a szavakon jobban érződött a hamis csengés, nem mintha tudatára ébredtem volna képmutatásomnak.”⁸⁸ Avagy épp a másik felé való nyitottság hiányára világítanak rá: „Mind ezen az aggodalmaskodáson és pontoskodáson, balsejtelmeken magamban gúnyosan mosolyogtam, nem tudtam bennük meglátni saját gyermeki nyugtalanságaim szülómásait, csak azt éreztem, hogy élvezetem szétmállik.”⁸⁹ A narrátor gyermeki énjének birtoklásvágyát olyanként ismeri fel, ami megfosztja az öröm és a szeretet lehetőségétől: „Az igazi gyermeki öröm alig villant fel bennem a fiókák sárgáspihés testecskéi láttán, máris arra gondoltam, mily jó volna számomra dicsőségnek az ő úszási tudományuk, különösen pedig bűvárkodó természetük [...] [S]zívem nem bűvárkodott alá velük, mint ahogy nem bugyborékol a vízzel, ahogy az gallért fodrozott a bűvárkodó kacsák körül, s nem remegett a napfényvel, amely azt megezüstözte.”⁹⁰ Az idézőjelek használatában is érezhető távolságtartása: „»nevetséges«, »ostoba« női lényeknek” nevezi a kamasz Azarel lány unokatestvéreit az *Egy kamasz szórakozásai* című novellában, azonban az idézőjelek relativizálják a minősítést, jelezve, hogy az elbeszélő nem azonosul a használatukkal.

A felnőtt narrátor mintha felismerné, hogy a gyermek viselkedése bizonyos szempontból ugyanolyan korlátolt, mint az apáé. A tanításokat gyermeki elméje úgy értelmezi, hogy Isten személyének csak a kiválasztott voltát ismeri fel, azt a megbecsülést akarja, amit ő kapott: „Mindig gondoltam, hogy valami módon egyszer csak dicsőséget fogok szerezni, anélkül, hogy különösebben megerőltetném majd magamat”⁹¹. Az embereket pedig tárgyként észleli, amelyek egyetlen feladata, hogy az ő szolgálatába álljanak: „Ráchel anyó egyelőre nyilván éppoly tárgy volt szememben, mint az óra vagy a szekrények, csak annyival volt több náluk, hogy ezek a tárgyak az övé voltak.”⁹² A pejoratív jelzők használata is jellemző a narrátorra, amikor a gyermekről beszél. Gyurka jellemzésénél a következő szavak követik egymást szinte minden szövegben: gonosz, sunyin, elégedetlenül, irigyen, szomjas göggel és daccal. Az említett kifejezések jelölhetik azt is, hogyan látja a külvilág a fiút, de azt is, ahogyan az elbeszélő érzékeli őt.

⁸⁸ PAP Károly, *Egy kamasz szórakozásai* = Uő., *Novellák*, II., 278.

⁸⁹ PAP, *Nyári emlék*, 288.

⁹⁰ PAP, *Magány*, 145.

⁹¹ PAP, *Egy kamasz szórakozásai*, 283.

⁹² PAP, *Nyári emlék*, 291.

Folytatva az összehasonlítást, az apa szeretete sosem feltétel nélküli: „Figyelj ide! Ha te rossz akarsz lenni, akkor mi sem fogunk téged szeretni, testvéreid se, senki se!”⁹³ – mondja Gyurkának, ahogy a gyermek sem törődik vele, milyen fájdalmat okoz szüleinek és testvéreinek, az ő viselkedése sem felel meg a szeretet maximáinak. Az utólagos narratíva azonban, mely a szeretetközpontúságra épít, az egész szöveg értékszerkezetét áthangolja.

A kétféle perspektívával szorosan összekapcsolódva a novellákban mindig kétféle idő jelenik meg: a történet aktuális ideje, amikor a cselekmény játszódik, illetve erre rakódik rá egy másik réteg, az elsősorban felnőtt perspektívából fontossá és reflektálttá váló hagyomány ideje, pontosabban időtlensége, megváltoztathatatlansága: „Peckesen és valahogy igen pontosan lépdelt, mint aki régen kiszámította, hogy egyik lépése sem lehet nagyobb, mint a másik, a kis házikó sem lesz soha nagyobb, sem messzibb, semmi sem változhat meg, sem itt az udvaron, sem odakint, sehol az egész mindenségben”⁹⁴ – mondja a narrátor Baruchról, a kiskántorról a *Vér* című novellában. A narrátori szólam a teológiai értelmezések révén egyértelműen a hagyomány idejéből szól, onnan interpretálja a gyermek tetteit, még a gyermek önzése is a szeretetlenség perspektívájából értelmeződik. Ez alól kivételt képez az a novella, amelyben az elbeszélő saját jelenére is reflektál: A *Schrei* végén egy olyan zárlatot olvashatunk, mely bemutatja, hogyan kezeli a kor a zsidókat, milyen képet alkot róluk: „S az évekkel együtt Schrei alakja megnőtt, az egész világban úgy jár a zsidóság, mint ahogy akkor Schreit láttam: búskomoran, mások bűnétől szennyesen, sírástól vörös szemmel. Ő, a Schrei, megkönyörült rajtam, de vajon mikor könyörül meg Isten a zsidóságon?...”⁹⁵ De a hagyomány ideje a gyermek nézőpontjából is meghatározó lesz, még hozzá a cselekmény szintjén: nagyapja és apja révén szembesül a saját életét és jelenét megelőző zsidó örökséggel.

Az említett időkezeléssel összekapcsolódik a nyelvhasználat is. Bibliai tömörségű, kinyilatkoztatásszerű mondatok váltják egymást az expresszionizmus által táplált sűrű nyelvezettel. Így egyszerre jelenik meg a mitikus, vallásos világ, és az egyén saját szűrője, a gyermek felfokozott érzelmekkel teli, dacos lelkivilága, nézőpontja, melyet a felnőtt elbeszélő újra átél a narráció során. „Pap Károly világának természetfölöttiségét az ősi, liturgikus, Szentírás szerinti Isten-léggör sugallja, mely keresztény és zsidó mítosszal egyaránt rokon” – írja Sötér István,⁹⁶ Bata Imre pedig expresszív látomásoknak nevezi a novellákat.⁹⁷ E két idézet is rávilágíthat a Pap-szövegek kettős nyelvi bázisára.

⁹³ PAP, *Játékok*, 89.

⁹⁴ PAP, *Vér*, 125.

⁹⁵ PAP, *A Schrei*, 170.

⁹⁶ SÖTÉR István, *Pap Károly: Irgalom, Válasz 1937*, 502–503.

⁹⁷ BATA Imre, *A novellista Pap Károly = Megváltás*, 267.